

ПСИХОЛОГІЯ ДІЯЛЬНОСТІ В ОСОБЛИВИХ УМОВАХ

УДК 159.99

А. П. Шумейко

ад'юнкт (штатний) науково-організаційного відділення
Військового інституту
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ СТАНУ ДОСЛІДЖЕНОСТІ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ІМІДЖУ МАЙБУТНЬОГО ОФІЦЕРА-ПСИХОЛОГА ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

У статті подано теоретичний аналіз стану дослідженості проблеми формування іміджу майбутнього офіцера-психолога Збройних сил України, психологічно-соціальні аспекти визначення якого є значимим складником психологічної концепції іміджу як особистісного феномена. Визначено структуру поняття «імідж офіцера-психолога».

Ключові слова: імідж, майбутній офіцер-психолог, Збройні сили України, професійний простір.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження питань формування іміджу майбутнього офіцера-психолога диктується вимогами загальноєвропейського освітнього простору в результаті здійснення якісних змін, зокрема в системі Збройних сил України (далі – ЗСУ). Нові тенденції до створення актуального професійного простору вищої освіти створюють можливість формування нового стилю поведінки майбутніх офіцерів-психологів, який би позитивно задовольняв вимоги сучасного етапу соціального розвитку. Дослідження феноменології формування іміджу офіцерів-психологів в умовах трансформації системи освіти стає все більш значущим [1; 3; 6]. Отже, це зумовлює актуальність і практичну значимість теоретичного аналізу стану дослідженості проблеми формування іміджу офіцера-психолога, що становить основу його авторитету у військовому колективі й багато в чому визначає ефективність його професійної діяльності. Зазначимо, що здійснювана перманентно протягом останніх десятиліть військова реформа, що проводиться в умовах соціальної кризи нашого суспільства, низька ефективність забезпечення соціальних, духовних і професійних потреб під час підготовки військових психологів здійснюють визначальний вплив на формування їх іміджу. У військовій психології питання, пов'язані з проблемою формування іміджу фахівців різних категорій, розглядалися в дослідженнях В. Дударова, П. Примака, В. Алещенко, Є. Потапчук, О. Захарова, Ю. Польового й інших авторів [1; 3; 5; 8; 11]. У практичному плані актуальність зумовлена необхідністю вивчення можливостей діагностики й корекції, формування й управління професійним іміджем майбутніх офіцерів-психо-

логів, необхідністю включення результатів дослідження в процес професійної підготовки не тільки майбутніх військових психологів, але й студентів багатьох інших напрямів сучасної університетської освіти, що передбачає високу інформаційно-комунікативну компетентність випускників. Спрямовані на сприяння підвищенню престижу професії, результати дослідження можуть бути використані в процесі виховання фахівців сфери «людина – людина» з урахуванням того, що феноменологія іміджу передбачає орієнтацію на позитивну оцінку суб'єкта – носія іміджу об'єктом – споживачем іміджу [2].

Імідж офіцера-психолога здійснює потужний психологічний вплив на його цільову аудиторію й на нього самого. На жаль, далеко не всі фахівці враховують цей факт, тоді як імідж прямо стосується професійної компетентності особистості, психологічної культури і є важливим показником професійної майстерності. Імідж – це соціально бажаний образ, тобто людина повинна володіти високими професійними якостями та відповідними особистими властивостями [4; 10].

Сутність формування іміджу майбутнього офіцера-психолога являє собою організований, систематичний процес взаємодії суб'єктів і об'єктів формування іміджу, спрямованого на впровадження у свідомість і підсвідомість фахівців сукупності особистісно значущих педагогічних особливостей, зафіксованих в інформаційних формах, які цілеспрямовано створюються й передаються за допомогою зовнішніх і внутрішніх комунікацій, розпізнаються, фіксуються, оцінюються, сприймаються ними у формі значимого позитивного стереотипу. Аналізуючи стан дослідженості проблеми формування іміджу майбутнього офіцера-психо-

лога, слід здійснювати теоретичний аналіз цілей і завдань, функцій і змісту, об'єктно-суб'єктних відносин, закономірностей і принципів, що впливають на кінцевий результат створення сталого образу майбутнього офіцера-психолога ЗСУ.

Із боку представників соціально-психологічної науки посилюється інтерес до такого явища, як імідж, про що свідчить різке збільшення в останні роки кількості наукових публікацій на теми, пов'язані з іміджем. Ще більш цілеспрямований інтерес до досліджень іміджу проявляється з боку фахівців у галузі акмеології. Ці роботи містять цілу низку цінних науково-практичних ідей, пов'язаних із конкретними аспектами формування й функціонування іміджу. У зв'язку із цим досить актуальним і своєчасним видається розроблення комплексного, науково обґрунтованого підходу до дослідження проблеми формування іміджу майбутніх офіцерів-психологів з урахуванням досягнень сучасної соціальної психології й суміжних із нею наук, насамперед акмеології [7; 13]. У психологічній науці найбільш адекватним для вивчення професійного іміджу й у той же час найбільш сформованим є психосеміотичний підхід, із позиції якого розглядаються проблеми формування й управління іміджем, феномен самоподачі, особливості функціонування професійного іміджу (Р. Варданян, М. Котлярова, О. Романова тощо). Проте проблема формування й управління професійним іміджем офіцера-психолога в цьому контексті практично не вивчена [9].

Наразі є потреба в оцінці реального стану дослідженості проблеми формування іміджу майбутнього офіцера-психолога ЗСУ для військово-професійної орієнтації зацікавлених фахівців, під час комплектування армії, для підвищення привабливості цієї професії. Зазначимо також, що самоусвідомлення цінності бажаного іміджу реалізується у відповідному очікуванні соціуму, результатом чого стає розбудова діяльності щодо створення професійного іміджу [12].

Виконано багато досліджень, присвячених різним аспектам розвитку професійно значущих якостей фахівців військової психології. Ці питання розглядалися в контексті виявлення сутності, етапів і факторів, що детермінують процес становлення професіонала та суб'єкта діяльності (К. Абульханова-Славська, П. Примаков, С. Дудін тощо), визначення ролі й місця мотивів та індивідуально-особистісних особливостей у формуванні та розвитку професійно значущих якостей фахівця, а також оптимізації професійної підготовки й умов здійснення успішної професійної діяльності як основи формування іміджу (П. Корчемний і Д. Давидов), формування та специфіки значущих професійних якостей військового психолога (О. Феофанов, А. Борисовський, Т. Олійник тощо). Аналіз захищених дисертаційних

робіт виявив посилення уваги до складника іміджу в професійній освіті курсантів військових вузів. Із 2000 року різні аспекти цієї проблеми вивчалися такими авторами, як С. Бондарев (формування морально-психологічної готовності фахівців), І. Суботін (розвиток професійної ідентичності й іміджу офіцерів виховних структур у процесі підготовки у вищому навчальному закладі). Водночас формування іміджу майбутнього офіцера-психолога ЗСУ є понятійною парадигмою, що виражається в образах, які складають загальні властивості служби, пов'язаної з особливими видами ризиків у мирних умовах [1; 2; 5; 8; 11].

Мета статті. Професійна діяльність офіцера-психолога здійснюється в складних і суперечливих умовах. Є явна розбіжність між рівнем компетентності, що відповідає професійному статусу психолога, і можливостями реалізації цього рівня, які надає йому суспільство. Необхідно розробити й освоїти принципово нові форми вивчення психологічно-соціальних аспектів визначення поняття іміджу, що спираються на сучасні принципи й методики, які враховують психологічні особливості нових типів взаємодії суб'єктів і об'єктів пізнання в процесі професійної діяльності.

У результаті аналізу різних підходів до проблеми формування іміджу майбутнього офіцера-психолога слід зробити висновок, що специфіка й особливості вказаного процесу вивчені недостатньо. Кожен з авторів під час вивчення цієї проблеми виходить із характерних особливостей, властивих досліджуваній професії. Формування іміджу професіонала відбувається на всіх стадіях професійного розвитку, де образ професії змінюється й істотно розширюється з кожною наступною стадією [2; 3; 7]. Це доводить і функціональний аспект образу професії офіцера-психолога. Зазначимо, що на етапі професійного становлення особистості важливим є усвідомлення наявних об'єктивних суспільних вимог до фахівця, усвідомлення й прийняття (або неприйняття) їх у якості власного ідеалу [10; 12]. На подальших етапах професійного становлення імідж професії виконує різноманітні функції: прогностичну, контрольну-коригуючу, регуляторну. Імідж майбутнього офіцера-психолога ЗСУ – системне поняття, компоненти якого знаходяться в єдності та взаємозалежності. Метою статті є теоретичний аналіз стану дослідженості проблеми формування іміджу майбутнього офіцера-психолога ЗСУ.

Виклад основного матеріалу. Під іміджем військового психолога також розуміються інтегральні психологічні характеристики, що впливають на ефективність військово-професійної діяльності й успішність її освоєння в умовах військового вузу. Професійно значущі якості майбутнього офіцера-психолога діляться на суб'єкт-об'єктні (дисциплінованість, старанність,

вимогливість, регламентованість дій військовим статутом) і суб'єкт-суб'єктні (емпатія, рефлексія, комунікативність, емоційно-вольова стабільність). Оптимальне поєднання обох груп якостей забезпечує успішне формування позитивного іміджу. В основі суб'єкт-суб'єктних професійно значущих якостей офіцерів-психологів лежать певні особистісні особливості: в основі емпатії – чутливість і довірливість, в основі рефлексії – адекватність самооцінки й тривожність, в основі комунікативності – соціальна сміливість, емоційна забарвленість спілкування й комунікабельність, в основі емоційно-вольової стабільності – самоконтроль і емоційна стійкість [2; 8; 10; 12]. При цьому на початковому етапі навчання у вузі ці особистісні особливості піддаються певним динамічним перетворенням: знижується чутливість, комунікабельність, емоційна забарвленість спілкування й соціальна сміливість.

Під час виявлення міждисциплінарного тлумачення поняття «імідж» і специфіки соціологічного підходу до вивчення цього феномена доцільно використовувати напрацювання зарубіжної й вітчизняної соціології та соціології управління. Наукову літературу з проблеми дослідження можна класифікувати за декількома напрямками.

Перший напрям представлений працями П. Бергера, П. Бурдьє, М. Вебера, І. Гофмана, Р. Мертона, П. Сорокіна й ін., що містять концептуальні засади соціологічного вивчення соціальних відносин, а також роботами Н. Лумана й Т. Парсонса, у яких описані універсальні моделі структурно-функціонального та системного аналізу [4; 9; 11]. Ідеї й погляди названих учених дозволяють визначити соціальну сутність, місце й роль іміджу суб'єкта професійної діяльності в системі соціальних відносин.

Другий напрям становлять роботи зарубіжних учених, предметом вивчення яких є феномен іміджу в ринкових соціально-економічних умовах. Серед зарубіжних науковців, які займалися дослідженням іміджу представників різних професій, виділяються такі вчені, як Ф. Баур, П. Берд, П. Вейл тощо.

Третій напрям становлять праці вітчизняних учених, у яких розкриваються практичні аспекти формування й функціонування іміджу особистості, увага концентрується на розробленні універсально ефективних прийомів самопрезентації суб'єкта соціальної діяльності. До нього ж належать роботи, присвячені дослідженню атрибутів, функцій і механізмів конструювання іміджів політичних діячів, організацій, інститутів, керівників, педагогів і освітніх установ.

Четвертий напрям включає роботи представників науково-прикладної галузі людинознавства – іміджології, яка виникає на стику соціології, психології, філософії та низки інших наукових дисциплін,

що вивчають закономірності формування іміджу особистості, його функціонування й управління.

П'ятий напрям охоплює праці військових учених, що розглядають різні аспекти системи соціальної взаємодії «особистість військовослужбовця – військово-соціальне середовище». У них предметом вивчення є головним чином загальні закономірності й тенденції процесу соціалізації особистості військовослужбовця як представника специфічної соціально-професійної групи, що здійснює військово-професійну діяльність у певних соціокультурних умовах, а також загальні принципи й методи наукового аналізу особистості військового фахівця, зокрема офіцера-психолога.

Зазначимо, що більшість дослідників, зокрема, В. Алещенко, у структурно-динамічному підході до вивчення іміджу схиляються до думки про те, що «образ Я» формується під впливом оцінки власних мотивів, цілей і результатів учинків, із канонами та соціальними нормами поведінки, прийнятими в суспільстві [2]. У руслі структурно-динамічного підходу до аналізу іміджу майбутніх офіцерів-психологів формується співвідношення стійких і динамічних характеристик, самосвідомості й «образу Я». Отже, імідж офіцера-психолога в сучасному розподілі військовослужбовців за спеціальністю є структурним утворенням, а самосвідомість – його динамічною характеристикою. На основі теоретичного аналізу ми приймаємо принципи єдності свідомості та діяльності, історизму, розвитку тощо. Отже, формування іміджу офіцера-психолога ЗСУ розглядається як результат становлення людини як особистості та її професіоналізації [4; 7; 10; 11].

Віддаючи належне теоретичній глибині, докладності й різнобічності наукових досліджень, присвячених проблемі іміджу, слід зазначити, що спеціальних психолого-соціологічних досліджень, у яких із сучасних позицій розкривалися б сутність і зміст іміджу офіцера-психолога ЗСУ, обмаль. Немає характеристики основних компонентів розглянутого феномена, опису й аналізу його основних функцій у військово-соціальному середовищі. Вимагає наукового опрацювання й уточнення термінологічний апарат, що розкриває особливості процесу формування та функціонування іміджу офіцера-психолога.

Структура поняття «імідж офіцера-психолога» включає сукупність взаємопов'язаних компонентів (когнітивного, особистісно-мотиваційного, діяльнісного), формування яких визначає соціальну спрямованість іміджу й характер ціннісного ставлення особистості до військового обов'язку. Інтегральна природа іміджу дозволяє розглянути базове поняття дослідження як динамічне особистісне утворення й форму прояву сукупності інтересів, переконань, мотивів, ціннісних орієнтацій [4; 8; 10; 12]. Відмітимо, що в соціальній психології, на відміну від загальної психології, імідж розгля-

дається не з погляду процесу сприйняття, а в контексті характеристик суб'єкта й об'єкта сприйняття в умовах реальної соціальної групи [8]. Водночас вивчення сучасного стану іміджу офіцера-психолога в процесі взаємодії стосується більше проблем формування Я-образу і Я-концепції.

Структурно-процесуальна модель виступає інтегруючою підставою для педагогічних умов формування іміджу офіцера-психолога та відображає динаміку процесу, побудованого на основі цілісності, завершеності, узгодженості та взаємозумовленості складових частин її компонентів. Модель включає варіативну частину (мета, критерії та показники, етапи, умови, зміст, форми, методи, прийоми організації процесу, результат і його оцінку) і інваріант (концепції, підходи, принципи). Розроблення комплексної програми формування іміджу офіцера-психолога дозволяє здійснювати планування виховних дій на весь термін навчання курсантів, вибирати найбільш ефективні методи й прийоми формування іміджу в рамках виховного впливу стосовно конкретного курсанта [13]. Розробленість ціннісного змісту програми та виявлення дидактичних засобів сприяють засвоєнню норм військової служби, сутності військово-етичних категорій, розвитку ціннісних умінь, усвідомленню ціннісного ставлення до військової служби паралельно з фаховим удосконаленням [1].

Критерії та рівні оцінки іміджу офіцера-психолога ЗСУ вказують провідний напрям його оптимізації через послідовне й планомірне підвищення рівня іміджевої компетентності. Наступним кроком на шляху розроблення основ оптимізації іміджу стає встановлення умов і факторів, що забезпечують продуктивність діяльності зі створення іміджу й тим самим утворюють об'єктивну та суб'єктивну основу для досягнення оптимального іміджу [4].

На основі теоретичного аналізу наукових джерел нами встановлено, що середньостатистичний офіцер-психолог – це найчастіше молодий спеціаліст, який має холеричний темперамент. Як зазначає В. Алещенко, виявлені раніше проблеми (труднощі в самоорганізації й саморегуляції, завищений рівень домагань тощо) властиві саме такому «середньостатистичному» фахівцю. У теоретичному огляді відзначаються зміни, що відбуваються з фахівцем залежно від проходження певних етапів у роботі, зокрема переходячи від етапу «ейфорії», властивої першому року, до етапу «невіри в себе» [2, с. 51]. Психолог особливо чутливий до зовнішнього оцінювання, очікує при цьому «хорошу» оцінку, до критики ставиться недостатньо конструктивно. Навіть власна оцінка діяльності в цей період не відрізняється адекватністю. Це, як правило, позначається на частій зміні настрою, ситуативності щодо задоволеності своєю діяльністю. У той же час лабільність дозволяє відносно швидко знаходити різні варіанти, що

сприяють професійній адаптації, зокрема виявляти запити й підвищувати свою компетентність у тих видах діяльності, які необхідні саме тому підрозділу (частині), де він служить.

Аналіз наукових джерел показує, що професійний імідж офіцера-психолога є фактором установлення відносин довіри, про що свідчать емпірично встановлені стійкі зв'язки характеристик довіри й іміджевих характеристик психолога [4; 6; 11; 13]. Формування іміджу майбутнього офіцера-психолога ЗСУ включає універсальні характеристики: він зосереджений на справі, упевнений у собі, гнучкий у спілкуванні, компетентний тощо. Теоретичний аналіз стану дослідженості проблеми формування іміджу майбутнього офіцера-психолога дає змогу зробити висновки щодо двох основних аспектів цього процесу: по-перше, створення суб'єктом ідеального образу себе, що виникає як результат діяльності, спрямованої на подолання суперечностей як між Я-концепцією суб'єкта і його образом у інших, так і всередині самої Я-концепції; по-друге, процес іміджевої взаємодії, у результаті якого відбувається корекція іміджу в напрямку реалізації Я-концепції суб'єкта іміджу у його кореляційних взаємозв'язках із Я-концепціями інших суб'єктів системи іміджевої взаємодії. Процес формування іміджу за наявності певних умов і факторів, підкорюючись соціально-психологічним, соціально-перцептивним, комунікативним, пізнавальним, організаційно-управлінським і акмеологічним закономірностям, реалізується за допомогою відповідних механізмів [4; 9; 10].

Під терміном «функціональний імідж» ми маємо на увазі ефективний імідж офіцера-психолога як носія соціальної ролі, що в сприйнятті оточуючих ідентифікується успіхом, який здатний спонукати до підвищення результативності професійної діяльності військовослужбовців.

Висновки. Діяльність суб'єкта із формування іміджу може характеризуватися різними рівнями професіоналізму та продуктивності, що передбачає можливість цілеспрямованого й технологічно оснащеного підвищення її професійного рівня та продуктивності. Теоретичний аналіз стану дослідженості проблеми формування іміджу майбутнього офіцера-психолога ЗСУ вказує на значимість акмеологічної спрямованості подібних досліджень і їх соціально-психологічний контекст з опорою на методологічні положення соціально-психологічних і акмеологічних концептуальних основ у дослідженні іміджу з урахуванням можливостей і резервів інтерсуб'єктного підходу. Це призводить до системного розуміння формування й функціонування іміджу як феномена інтерсуб'єктної взаємодії й позначення соціально-психологічних і акмеологічних резервів оптимізації іміджу. Вагомою умо-

вою забезпечення актуального розвитку іміджу майбутнього офіцера-психолога є формування в нього позитивного професійно-особистісного поступу. Основними функціями професійно-особистісного іміджу, які визначають успішність цього процесу, є здоров'язберігаюча, психотерапевтична, адаптаційна, компенсаторна та дисциплінарна.

Зазначимо, що результати дослідження можуть бути використані в якості інформаційно-аналітичного матеріалу, необхідного для прийняття психолого-педагогічних рішень у процесі підготовки майбутніх офіцерів-психологів ЗСУ.

Перспективою подальших досліджень є змістовне опрацювання кожної із соціально-психологічних технологій формування іміджу майбутнього офіцера-психолога ЗСУ.

Література:

1. Алещенко В. Імідж війська – імідж держави. Військо України, 2007. № 5.
2. Алещенко В., Хміляр О. Психологічна реабілітація військовослужбовців із постстресовими психічними розладами: навчальний посібник. Х.: ХУПС, 2005. 84 с.
3. Ершов А. Лидер и авторитет группы: к постановке проблемы. Экспериментальная и прикладная психология. Л., 2005. 307 с.
4. Кризова психологія: навч. посібн.: 2-е вид. / За заг. ред. О. Тімченка. Х.: НУЦЗУ, КП «Міська друкарня», 2013. 380 с.
5. Моляко В. Психологічна готовність до творчої праці. К., 1989. 48 с.
6. Невмержицький В. Психологічне супроводження діяльності військовослужбовців миротворчих підрозділів: методичні рекомендації. К.: «РОСА», 2007. 86 с.
7. Основи психологічного забезпечення діяльності МНС: підручник / за заг.ред. В. Садкового. Х.: УЦЗУ, 2009. 244 с.
8. Перельгина Е. Психология имиджа: учебное пособие. Раздел I. Параграф № 1: понятие имиджа. М.: Аспект Пресс, 2001. 221 с.
9. Петровский А., Ярошевский М. История и теория психологии. Ростов-на-Дону: Издательство «Феникс», Том 1, 1996. 416 с.
10. Примак П. Особливості дослідження психологічної підготовленості особового складу миротворчих частин і підрозділів. Наукові записки Інституту психології імені Г.С. Костюка АПН України / за ред. академіка С. Максименка. К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2007. Вип. 35. С. 407–414.
11. Соловьев А. Политология: Политическая теория, политические технологии. М.: АспектПресс, 2003. 171 с.
12. Сухов А. Психология больших социальных групп и движений. Основы социально-психологической теории / под общ. ред. А. Бодалева и А. Сухова. М., 1995. С. 228–245.
13. Титаренко Т. Кризове психологічне консультування. К.: Главник, 2004. 96 с.

Шумейко А. П. Теоретический анализ состояния исследования проблемы формирования имиджа будущего офицера-психолога Вооруженных сил Украины

В статье представлен теоретический анализ изученности проблемы формирования имиджа будущего офицера-психолога Вооруженных сил Украины, психологически-социальные аспекты определения которого являются значимой составляющей психологической концепции имиджа как личностного феномена. Определена структура понятия «имидж офицера-психолога».

Ключевые слова: *имидж, будущий офицер-психолог, Вооруженные силы Украины, профессиональное пространство.*

Shumeiko A. P. Theoretical analysis of the status of the study of the problem of forming the image of the future officer-psychologist of the Armed Forces of Ukraine

The article presents a theoretical analysis of research the problem of forming the image of the future officer-psychologist in the Armed Forces of Ukraine, which psychological and social aspects of determining are significant component of the psychological concept of image as a personal phenomenon. The structure of the concept "image of the officer-psychologist" is determined.

Key words: *image, future officer-psychologist, Armed Forces of Ukraine, professional space.*